

شناسایی مولفه‌های مهارت‌های زندگی سازمان بهداشت جهانی در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی: یک مطالعه کیفی^۱

عطیه لامعی^۲

رضا معصومی نژاد^۳

چکیده

جایگاه قابلیت‌های انسانی در جامعه اجتماعی زمانی نمود پیدا می‌کند که بتواند در راستای توسعه اهداف زندگی تعریف شود. به عبارتی برخورداری از شرایط مطلوب در زندگی در صورتی امکان‌پذیر است که متناسب با مهارت‌های زندگی تعریف شود. مهارت‌های زندگی شایستگی‌هایی است که نظام آموزشی در فرایند یادگیری دانش‌آموزان، نسبت به پیش و تدارک آن می‌پردازد. پژوهش حاضر با هدف شناسایی شاخصه‌های مهارت‌های زندگی مطابق سازمان بهداشت جهانی در برنامه درسی مطالعات اجتماعی انجام شد. رویکرد پژوهش کیفی و از نوع مطالعه اسنادی بود. جامعه پژوهش شامل کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۹۹-۹۸ بود که تمامی کتاب‌های پایه‌های سوم تا ششم مورد مطالعه قرار گرفت. برای جمع‌آوری داده‌ها از روش تحلیل محتوا به شیوه کدگذاری استفاده شد. جهت اطمینان و اعتباربخشی به دقت و صحت داده‌ها از روش خود بازبینی محقق و تکنیک کسب اطلاعات دقیق موازی استفاده شد. مراحل تجزیه و تحلیل داده‌ها عبارت‌اند از: (۱) تعیین واحدهای معنایی (۲) کدگذاری واحدهای معنایی (۳) طبقه‌بندی کدها (۴) تعیین درون‌مایه‌ها مورد بررسی قرار گرفت یافته‌های این تحقیق، ۶ درون‌مایه تعاملات بین‌فردی، ساختار سازی تعامل، دوست‌مداری، نگرش آفرینی، تصمیم‌گرایی و هشیار سازی و ۲۳ کد طبقه‌بندی شده و ۱۴۱ کد اولیه را در برمی‌گیرد. بنابراین می‌توان گفت که مهارت‌های زندگی در دوره ابتدایی دربرگیرنده ابعاد ویژگی‌هایی است که اهمیت آن‌ها توسط سازمان‌های جهانی مشخص شده است.

واژه‌های کلیدی: مهارت‌های زندگی، سازمان بهداشت جهانی، مطالعات اجتماعی، دوره ابتدایی.

تأیید نهایی: ۱۴۰۰/۱۰/۱۸

۱. تاریخ وصول: ۱۴۰۰/۰۲/۱۶

Atieh_lamei@gmail.com

۲. دانشجوی کارشناسی آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان شهید مطهری خوی

r. dousti.education64@gmail.com

۳. دکتری مطالعات برنامه درسی، مدرس دانشگاه فرهنگیان (نویسنده مسئول)

۱. مقدمه

افراد جامعه باید از آموزش واجد شرایطی برخوردار شوند تا نیازهای دنیای امروز را برآورده سازند. برای دستیابی به این مهم، باید برنامه‌های درسی مناسبی که به رشد فردی و اجتماعی کمک می‌کنند، طراحی شود. هدف از برنامه درسی، آموزش افراد با شرایط لازم در راستای اهداف کلی و خاص سیستم آموزشی است (سیمسک و اردم^۱، ۲۰۲۰: ۳۰۵).

آموزش مهم است، اما آموزش برای حمایت و زندگی بهتر از اهمیت بیش‌تری برخوردار است، چراکه می‌تواند به ایجاد قابلیت‌ها و مهارت‌های جدیدی در زندگی افراد بینجامد. مهارت‌های زندگی آن دسته از مهارت‌های قرن بیست و یکمی هستند که به ما کمک می‌کنند تا با مشکلات روزمره زندگی به‌طور مؤثری کنار بیاییم (مشارکت برای مهارت‌های قرن بیست و یکم^۲، ۲۰۱۵).

این چنین احساس می‌شود که آموزش مهارت‌های زندگی شکاف بین عملکرد اساسی و توانایی‌ها را از بین می‌برد. توانایی فرد در تأمین نیازها و تقاضاهای جامعه کنونی را تقویت می‌کند و در رسیدگی به موارد فوق به شیوه‌ای عملی عمل می‌کند. انجام آموزش مهارت‌های زندگی از طریق القای آموزش مهارت‌های زندگی به افراد کمک می‌کند تا از چنین دشواری‌های زندگی عبور کنند (پراجاپاتی، شارما و شارما^۳، ۲۰۱۷: ۱).

مهارت‌های زندگی افراد را قادر می‌سازد تا سازگار باشند و با محیط ارتباط برقرار کنند و خود مدیریتی را تقویت کنند. صلاحیت‌های اصلی یا صلاحیت‌های شخصی و اجتماعی، طیف وسیعی از صلاحیت‌های فکری، اجتماعی، شخصی و عاطفی است که برای توسعه یادگیری عمیق و یادگیری مادام‌العمر لازم است.

سازمان بهداشت جهانی (WHO) انواع مختلفی از مهارت‌ها از جمله مهارت‌های زندگی، مهارت‌های ارتباطی کارآمد، روابط بین فردی، همدلی، تصمیم‌گیری، مهارت حل مسئله، مهارت‌های تفکر انتقادی و خودآگاهی را ارائه می‌دهد (نایر و فهیمی راد^۴، ۲۰۱۹: ۷۱).

برنامه درسی علوم زندگی به‌عنوان دوره‌ای تعریف شده است که هدف آن تربیت یک فرد خوب و یک شهروند خوب با تلفیقی از علوم اجتماعی و طبیعی است (ساغلام^۵، ۲۰۱۵: ۳). هم‌چنین به‌عنوان دوره‌ای که هدف آن آگاهی دادن کودکان به خود و کمک به آن‌ها برای دستیابی به ویژگی‌های مربوط به یک انسان خوب، یک شهروند بین‌المللی و یک شهروند جهانی از طریق علوم اجتماعی، علوم، هنر، ایده‌ها و ارزش‌هایی که هدف آن‌ها کمک به کودکان برای به دست آوردن دانش زندگی با استفاده از آموزش جمعی است.

بر اساس تعاریف، می‌توان گفت که در آموزش علوم زندگی هدف آن است که به کودکان کمک کند تا دانش، مهارت و توانایی‌هایی به دست آورند که به آن‌ها کمک کند تا بتوانند توسعه چندبعدی را به‌صورت فردی و اجتماعی توسعه دهند (تای^۶، ۲۰۱۷: ۶). سازمان‌هایی مانند بهداشت جهانی، یونسکو سازمان ملل مهارت‌های زندگی را مهارت‌های ضروری می‌دانند که به افراد کمک می‌کند تا مشکلاتی را که روبرو می‌شوند را به‌طور مؤثر مدیریت کنند و تصور می‌کنند که پذیرفتن آن‌ها در زندگی آن‌ها مهم است. به‌علاوه، این سازمان‌ها بر لزوم توسعه چنین مهارت‌هایی تأکید می‌کنند تا افراد خود را با خواسته‌های عصر اطلاعات هماهنگ کنند (اوسی و کامر^۷، ۲۰۱۸: ۲).

1. Simsek & Erdem

2. Partnership for 21st Century Skills

3. Prajapati, Sharma & Sharma

4. Nair & Fahimirad

5. Saglam

6. Tay

7. Avci & Kamer

آموزش مهارت‌های زندگی در برنامه‌های دبستان که اولین گام در کسب دانش و مهارت‌های اساسی در مورد زندگی است، جایگاه مهمی دارد. به عبارتی، آموزش و تدریس علوم زندگی، برای ارائه مهارت‌های اساسی زندگی ایجاد شده است. آموزش مهارت‌های زندگی می‌تواند با استفاده از روش‌ها و فنون مختلف به‌طور اثربخشی توسط دانش‌آموز انجام شود و بر زمینه خانواده، مدرسه و محیط تأکید داشته باشد (یلدریم^۱، ۲۰۱۹: ۶۴).

در حقیقت، دوره ابتدایی شامل موضوعات درسی مختلفی است که در پی تحقق توسعه مهارت‌های ذهنی، نگرشی و رفتاری دانش‌آموزان هستند. برنامه درسی مطالعات اجتماعی نیز به‌عنوان یکی از این موضوعات، دارای اهداف و فعالیت‌هایی است که می‌تواند با اجرای صحیح و درست مجریان برنامه درسی نقش بااهمیت‌تری در زندگی آنان داشته باشد. به عبارتی مطالعات اجتماعی یک موضوع چند رشته‌ای در مدارس است که شامل مطالبی از طیف رشته‌های مختلف می‌شود، اما محدود به هیچ‌کدام یک از آن‌ها نمی‌شود (براگر ویت لوک^۲، ۲۰۲۰: ۴).

هدف اصلی مدارس وابسته به وزارت آموزش ملی نیز آماده‌سازی دانش‌آموزان برای زندگی و آموزش نسل‌های آینده است. زندگی که در راستای این هدف انجام می‌شود می‌تواند به دو قسمت اصلی تقسیم کرد: محیط فیزیکی و اجتماعی. در این راستا، محیط اجتماعی متشکل از محیط انسانی مانند خانواده دانش‌آموز، دوستان، زندگی شغلی آینده و محیط فیزیکی منعکس‌کننده محیط جغرافیایی است. به‌عبارت‌دیگر، محیط فیزیکی جایی است که بشر تمام فعالیت‌های خود را از بدو تولد تا مرگ انجام می‌دهد (شاهین و اوزتورک دمیرباش^۳، ۲۰۲۱: ۲۹۳ و ۲۹۲).

بنابراین برنامه درسی مطالعات اجتماعی در سازگاری افراد با زندگی اجتماعی، در به دست آوردن مهارت‌های شهروندی، در دستیابی به ارزش‌های جهانی و ملی و در کسب دانش، مهارت‌ها و شایستگی‌های لازم برای کمک به توسعه اقتصادی کشور، وظایف مهمی دارد (شکرچی^۴، ۲۰۲۱: ۳۲۲).

باید گفت که آموزش مهارت‌های زندگی دارای برنامه مهمی در مدارس ابتدایی است که اولین گام در کسب دانش و مهارت‌های اساسی در مورد زندگی است و برای پیشرفت‌های تحصیلی و اجتماعی کودکان در آینده اهمیت زیادی دارد (یلدریم، ۲۰۱۹: ۶۸). طبق گفته‌های شاهین و اوزتورک دمیرباش (۲۰۱۹) محیطی که انسان با تولدش ملاقات می‌کند، از مناطق نزدیک و دور گسترش می‌یابد. همان‌طور که آن‌ها با محیط زندگی خود ارتباط برقرار می‌کنند، تجربیات زندگی آن‌ها نیز افزایش می‌یابد. هدف این مدارس آمادگی دانش‌آموزان برای زندگی است، در این صورت آن‌ها باید با آگاهی از گسترش این دانش محیطی، آموزش را ارائه دهند.

در این صورت آنچه اهمیت دارد این است که دوره ابتدایی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین دوره‌های تحصیلی نقش مهمی در آموزش مهارت‌های زندگی دانش‌آموزان دارد. آموزش مسائل اجتماعی و نحوه برخورد دانش‌آموزان با آن‌ها موضوعی است که در برنامه‌های درسی مختلف به‌ویژه مطالعات اجتماعی می‌تواند به آن پرداخت. درواقع، برنامه درسی مطالعات اجتماعی نیز مانند سایر کتاب‌ها باید نقش فعالی در رشد مهارت‌های زندگی داشته باشد.

در این پژوهش هم سعی بر این شده است تا عناصر و مؤلفه‌هایی که مربوط به مهارت‌های زندگی دانش‌آموزان است در محتوای کتب درسی مطالعات اجتماعی مورد بررسی قرار گیرد تا بتوان مشخص کرد که این مؤلفه‌ها به چه میزانی با تعریف سازمان جهانی بهداشت از مهارت‌های زندگی مطابقت دارد. باید گفت که سازمان بهداشت جهانی انواع مختلفی از مهارت‌های زندگی را مبنای فعالیت‌های خود قرار داده است، ولی در پژوهش حاضر شکل

1. Yildirim
2. Brugar & Whitlock
3. Sahin & Ozturk Demirbas
4. Sekerci

اصلی و اولیه‌ی سازمان بهداشت جهانی مبتنی بر مؤلفه‌های ۵ گانه مهارت‌های زندگی شامل (۱: تصمیم‌گیری و حل مسئله ۲: تفکر خلاقانه و تفکر نقادانه ۳: مهارت ارتباطی و مهارت مدیریت رابطه ۴: خودآگاهی و همدلی ۵: مدیریت احساسات و هیجانات و مدیریت استرس) مورد توجه قرار گرفته است. بنابراین سؤالی که مطرح می‌شود این است که محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی چه سطوحی از مهارت‌های زندگی را در فعالیت‌های یادگیری دانش‌آموزان مورد تأکید قرار داده است و کیفیت تحقق آن مؤلفه‌ها هم‌راستا با مؤلفه‌های جهانی است یا خیر؟

۱-۱. روش تحقیق

پژوهش حاضر به لحاظ هدف در زمره پژوهش‌های کاربردی و به لحاظ رویکرد از نوع پژوهش کیفی با ماهیت اکتشافی است. در این پژوهش برای دستیابی بهتر به هدف مورد نظر از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. جامعه مورد نظر تحقیق شامل کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۹۹-۹۸ بود که تمامی کتاب‌های پایه سوم تا ششم مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت. برای اطمینان از صحت و وسقم یافته‌های به دست آمده و اعتبار پذیری داده‌های به دست آمده، کدهای استخراج شده از متن کتب درسی، ابتدا توسط خود پژوهشگر در چندین نوبت بررسی و تحلیل و مضمون‌آفرینی شد. هم‌چنین متن کتب درسی به‌طور خلاصه در اختیار افراد مطلع قرار گرفت و نظراتشان در مورد تطابق یافته‌ها با نظر پژوهشگر اعلام شد و در صورت تناقض، برداشت نادرست پژوهشگر اصلاح شد. جهت اطمینان و اعتبار بخشی به دقت و صحت داده‌ها نیز از روش خود بازبینی محقق و چک کردن توسط افراد متخصص (تکنیک کسب اطلاعات دقیق موازی) استفاده شد. در جمع‌آوری داده‌ها از تحلیل محتوا به شیوه کدگذاری سه مرحله‌ای استفاده شد. با استفاده از این نوع تحلیل، تمامی دروس برنامه درسی مطالعات اجتماعی مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت و مؤلفه‌های ۵ گانه مهارت‌های زندگی متناسب با دیدگاه سازمان بهداشت جهانی توسط محقق استخراج شد. هم‌چنین دیدگاه‌ها و نگرش حاکم بر هر یک از این مهارت‌ها در قالب واحد معنا نوشته شد و مقولات مربوط به هر مهارت، با استفاده از فرایند اشتراک‌پذیری عبارات و جملات، به دست آمد. به عبارتی جملاتی که بر هر یک از مؤلفه‌های ۵ گانه دلالت داشتند، استخراج و در یک جدول کدگذاری شده قرار داده شدند. با طبقه‌بندی کدهای استخراج شده در یک دسته، مجموعه‌ای از کدهای طبقه‌بندی شده با توجه به تشابه معنایی کدهای اولیه ایجاد شد. کدهای به دست آمده (اولیه و طبقه‌بندی شده) هم‌زمان با مراحل مطالعه متن کتاب‌ها و استخراج مفاهیم معنایی، به صورت مداوم بررسی و بازبینی می‌شدند تا به صورت نهایی درآیند. در واقع، با انجام تحلیل‌های کدگذاری شده بیش‌تر، کدهای اولیه‌ای که مفاهیم یکسانی داشتند حذف و کدهای اولیه نهایی در داخل جدول استخراج شده نوشته شدند. در مرحله آخر فرایند کدگذاری، درون‌مایه‌های اصلی بر اساس کدهای طبقه‌بندی شده به دست آمد. به طور کلی در شیوه کدگذاری ۶ درون‌مایه اصلی، ۲۳ کد طبقه‌بندی شده و ۱۴۱ کد اولیه به دست آمد. در تجزیه و تحلیل محتوای متن دروس مختلف از طریق مراحل تحلیل محتوای کیفی شامل: (۱) تعیین واحدهای معنایی (۲) کدگذاری واحدهای معنایی (۳) طبقه‌بندی کدها (۴) تعیین درون‌مایه‌ها مورد بررسی قرار گرفت (نوریان، ۱۳۹۹).

نمودار ۱: مراحل انجام تحقیق

۲. یافته‌ها

سؤال: کدام یک از مؤلفه‌های مهارت‌های زندگی سازمان بهداشت جهانی در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی مورد تأکید قرار گرفته است؟

جدول ۱: مراحل سه‌گانه کدگذاری

مفاهیم (کدگذاری اولیه)	مضامین فرعی (کد محوری)	مضامین اصلی (کد انتخابی)
صمیمیت در خانواده، ابراز محبت در خانواده، احترام به والدین، ارتباط اعضای خانواده	حقوق خانوادگی	تعاملات بین فردی
ارتباط از بدو تولد، ارتباط نیاز اولیه انسان، ارتباط از طریق بیان نظر انسان و زندگی اجتماعی، رابطه عاطفی متقابل با دوستان، ارتباط و رابطه عاطفی نیاز ذاتی انسان	کنش مستمر	
گفت‌وگو راه ارتباط، گوش دادن مقدمه ارتباط، توجه در مکالمه، احترام به گوینده، ارتباط چشمی با گوینده، نشان دادن عکس‌العمل به گوینده، ارتباط چشمی با شنونده، صریح سخن گفتن، مؤدبانه سخن گفتن، رعایت حرمت در سخن گفتن، رعایت حریم شخصی افراد در سخن گفتن، کنجکاوی نکردن در حریم شخصی دیگران، ارتباط غیرکلامی	ارتباط چندبعدی	

همکاری اعضای خانواده به‌عنوان گروه، تقسیم‌کار در گروه، رابطه صمیمانه اعضای گروه، تعامل و احترام در گروه، همکاری در تولید، همکاری در نظافت، همکاری انسان‌ها برای زندگی بهتر	همیاران اجتماعی	
روابط اجتماعی مناسب با همسایگان، سفارش اسلام به نیکی با همسایگان، سروصدا نکردن در زمان استراحت همسایگان، خودداری از ایجاد صداهای ناهنجار، رعایت نظافت در کوچه و خیابان، رعایت نظافت در اماکن عمومی، استفاده صحیح از امکانات عمومی، احترام به قانون و رعایت حقوق دیگران	حقوق شهروندی	
مشارکت مردم در قانون‌گذاری، مشارکت مردم در اداره کشور، رای دهی، شرکت در آیین‌های ملی، تعهد ملی	روابط حاکمیتی	ساختار سازی تعامل
استفاده فرمان روایان از قوانین برای ایجاد نظم در جامعه، اتحاد همگانی در برابر دشمنان، استفاده از تقسیمات کشوری برای اداره‌ی بهتر کشور	قوانین حاکمیتی	
مسجد مکان چندگانه ارتباطات اجتماعی، خوش‌رویی پیامبر اسلام، فداکاری حضرت علی برای وحدت مسلمانان، قیام امام حسین برای حفظ سنت‌های پیامبر، توصیه زرتشت به نیکی، توصیه اسلام به مساوات	روابط ایدئولوژیکی	
تأثیرات متقابل در دوستی، دوری از دوستان بد، اثرات دوست خوب در انسان، اخلاق دوستان نزدیک، داشتن روحیه و علائق مشترک	دوستی‌گزینی	دوست مداری
صداقت در دوستی، وفاداری در دوستی، خواسته‌های نابجا در روابط دوستانه، امر به معروف کردن دوستان در خلوت، گذشت در دوستی، رعایت حرمت‌ها در دوستی، همدلی و همراهی در همه‌ی زمینه‌ها، رعایت حد و حدود در دوستی	قوانین دوستی	
لذت‌بخش بودن معاشرت با دوستان، مشورت با دوستان، به اشتراک‌گذاری احساسات، آرامش نتیجه معاشرت با دوست دانا، همکاری میان انسان‌ها، کمک دوستانه، افزایش آگاهی با معاشرت	پیامدهای دوستی	
تأثیر احساس‌های خوشایند، تأثیر احساس‌های ناخوشایند، توجه به رهنمودهای دیگران، تعلق خاطر داشتن، وفاداری، همدلی و همدردی	نفوذ گذاری	نگرش آفرینی
غم حسی همگانی، عوامل تأثیرگذار در غم و شادی، غم ناشی از کارهای نادرست، غم جدایی از عزیزان	حس‌گرایی	
کنترل غم با توسل به خدا، گذرایی کردن حس غم، علت‌یابی در رفع حس غم، تأثیر مشورت در رفع حس غم، تخلیه حس غم، زدودن غم با شادی دیگران	راهبردهای غم‌زدایی	
ترس مشترک بین موجودات، ترس در برابر خطر، ترس نا به‌جا عامل مشکل‌زاه، ترس حس همگانی، رفتار متناسب با اتفاقات	احتیاط نگری	
علت‌یابی ترس و شناخت آن، تأثیر مشورت در ترس‌ها، جهل عامل ترس، مقابله با ترس، کنترل ترس با توسل به خدا، تخلیه حس ترس	راهبردهای احتیاط نگری	
شباهت وجودی انسان‌ها، امیدوار کردن دیگران، همدلی با دیگران	همنوایی عاطفی	تصمیم‌گرایی
توانایی نه گفتن در برابر خواسته‌های نادرست، تأثیر تصمیمات در زندگی، آینده‌نگری در مورد تصمیمات، فکر کردن به نتایج تصمیمات، مطالعه و جمع‌آوری اطلاعات پیش از تصمیم‌گیری، انتخاب نتایج بهتر	بهسازی انتخاب	
همکاری در تصمیم‌گیری، مشورت با افراد شایسته، اهمیت به نظرات دیگران، شرکت دادن افراد در فعالیت‌ها	همفکری	
تصمیم‌گیری در شرایط گوناگون، ملاحظه کردن فرصت‌ها، بررسی کردن انواع اقدامات، در شرایط خودپاسخ دادن	اقتضا مداری	

عقل‌گرایی	استفاده از نیروی عقل در حل مشکلات، بهره‌گیری از عقل و امکانات برای رفع نیازها، استفاده از تجربه کاری، سنجیدن نتایج کارها، پیش‌بینی اقدامات، مشارکت‌پذیری در انجام کارها
سودمند محوری	اهمیت کار کردن، ارتباط دخل و خرج، مدیریت هزینه‌ها، حفظ منابع طبیعی، عملکردی کردن فعالیت‌ها، هزینه و فایده کردن
بهینه‌سازی	مصرف درست، برنامه‌ریزی و صرفه‌جویی، صرفه‌جویی در هزینه‌ها، برنامه‌ریزی برای پس‌انداز، توجه در انتخاب اجناس، برنامه‌ریزی برای استفاده بهتر از اوقات فراغت، پر کردن اوقات فراغت با در نظر گرفتن شرایط
استاندارد مداری	مصرف درست امکانات، نظارت مداوم بر کارها، پیروی از قوانین موجود، توجه به فعالیت‌ها، شناخت رفتارهای جمعی، رعایت مناسبات اجتماعی

(۱) تعاملات بین فردی

بررسی یافته‌های به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که کنش متقابل به‌عنوان یک برون داد اصلی برای رفتار دانش‌آموزان در نظر گرفته شده است. در حقیقت، این مضمون بیانگر این است که دانش‌آموزان در طی سال‌هایی که در دوره ابتدایی مشغول به تحصیل هستند، بتوانند علاوه بر کسب مهارت برقراری ارتباط با دیگران، درصد حفظ آن برآیند. باید گفت که به دست آوردن قابلیت ایجاد تعامل مناسب با دیگران فقط هدف نهایی نیست، بلکه آن‌ها بتوانند نسبت به کنترل و مدیریت ارتباط با دوستان و دیگران دست یابند. موضوع گزینش و انتخاب روش صحیح برقراری ارتباط و نیز نظارت و کیفیت برخورد با دیگران و هم‌چنین داشتن رفتار مبتنی بر موقعیت می‌تواند نشانه‌ای از تحقق این مضمون اصلی باشد. به نحوه که دانش‌آموزان بر این نکته واقف باشند که کنش منطقی با هر شخصی بسته به جایگاه و رفتارهای فردی طرف مقابل است و این تجربه ی برخورد‌های مختلف در زمینه‌های گوناگون در طی سال‌های متمادی که تحت آموزش این مهارت‌ها قرار می‌گیرد، به دست می‌آید. بدین‌صورت که محتوای این برنامه درسی، دانش‌آموزان را در یک وضعیت ممارست و تمرین بیش‌تر این قابلیت‌ها قرار می‌دهد و آن‌ها در هر سال نوع جدیدی از نحوه تعامل با دیگران را یاد می‌گیرند و کیفیت کنش‌های بین فردی خود را تعیین می‌کنند.

در تحلیل محتوای مطالعات اجتماعی، تعاملات بین فردی بر اساس مفاهیم و فعالیت‌هایی شکل گرفته است که تحقق آن را از طرق مختلف برنامه‌ریزی کرده است. به عبارتی آنچه وجود دارد این است که تعامل به‌عنوان یک فعالیت فرایندی نگریسته شده است که شامل چارچوب درون فردی که ارتباط مؤثر با اعضای خانواده و نیز شناخت فضا و نحوه برخورد و تعریف نقش و ایجاد انتظارات از خود و دیگران است و نیز ساختار برون فردی که به جامعه بیرون از خانواده به‌عنوان اجتماع بزرگ‌تر نگاه می‌کند و نقش آن‌ها را با وظایف و قابلیت‌های دیگری در برخورد با افراد تعریف می‌کند، موقعیتی که نیازمند به وجود آوردن یک رابطه منطقی‌تر از محیط خانواده و پایبندی به آن از طریق آگاهی از فرایند نقش‌پذیری و رعایت استلزامات آن است. در حقیقت، این مؤلفه در راستای مهارت‌های ارتباطی و مدیریت کیفیت رابطه با دیگران است که سازمان بهداشت جهانی به آن تأکید کرده است.

(۲) ساختار سازی تعامل

بررسی مفاهیم مربوط به این مؤلفه نشان می‌دهد که روابط متقابل بین افراد برگرفته از یک ساختار استدلالی و منطقی است، بدین معنا که باید ایجاد رابطه بین عوامل انسانی را در یک قالب‌سازمانی تعریف کرد. محتوای درس مطالعات اجتماعی در پی القای این ذهنیت به دانش‌آموزان است که ارتباط داشتن با جامعه و با نهادهای

مردم نهاد مستلزم این است که در یک ساختار تعریف شده و متناسب با نیازهای موجود صورت گیرد. در برنامه درسی مطالعات اجتماعی، فعالیت‌ها به صورتی سازمان‌دهی شده‌اند که کیفیت برقراری ارتباط را برای دانش‌آموزان روشن می‌سازند. این که دانش‌آموزان چگونه می‌توانند یک ارتباط سالم را با دیگران برقرار کنند و از طرفی تعامل برقرار شده نیازمند چه عواملی می‌تواند باشد تا بتوان این نوع کنش بین افراد را حفظ و تداوم بخشید. در واقع، این نوع آموزش به دانش‌آموزان بیانگر این است که تعامل باید از قبل تعریف و شرایط ایجاد آن تشریح شود. تعامل بین دانش‌آموزان علاوه بر این که وضعیت فعلی حفظ و استمرار ارتباط را از طریق مفاهیم مختلف درسی به دانش‌آموزان القا می‌کند، درصدد بسط و توسعه گستره متنوعی از انواع کنش‌های اجتماعی است که از ایجاد یک تعامل ساده همراه با شرایط آن شروع شده تا دسترسی به تعاملات پیچیده، که نقش آن‌ها را در این فرایند بااهمیت جلوه می‌دهد. به عبارتی محتوا به دنبال ایجاد ذهنیتی در دانش‌آموزان است که با فعالیت‌های کنشگرانه به محیط اطراف بنگرند و قابلیت برقراری ارتباط با دیگران را به دست آورند، ذهنیتی که می‌تواند منجر به نظارت بیش‌تر آن‌ها بر نوع و ماهیت رابطه با دیگران شود. باید گفت که ارتباط از طریق سازگاری و همراهی با محیط زندگی دانش‌آموزان شروع می‌شود و به تدریج این ارتباط به محیط‌های دیگری گسترش یا بسط یافته و خود را در مسئولیت‌پذیری در قبال ارتباط مؤثر با دیگران و نیز تعامل فعال یا تصمیم‌گیری‌های مهم جامعه به صورت مشارکت در وضع قوانین یا اداره یک اجتماع بزرگ نشان می‌دهد. همچنین فعالیت‌های یادگیری در محتوا، اصولی را که برای ترسیم کردن فضای مطلوب اجتماعی با پایبندی به مقررات و قوانین مربوط به حفظ نظم اجتماعی لازم است، در دانش‌آموزان درونی سازی می‌کنند. سودمندی و کارایی این اصول اجتماعی است که دانش‌آموزان را متقاعد به رعایت آن‌ها و مسئولیت‌پذیری در قبال آن‌ها می‌کند.

۳) دوست مداری

بررسی و تحلیل این مؤلفه نشان می‌دهد که هم‌زیستی برای ارتباط هر چه بیش‌تر افراد باهم در محتوای برنامه درسی مورد توجه قرار گرفته است تا آن‌ها بتوانند با همکاری مناسب درصدد رفع مسائل خود برآیند. محور قرار گرفتن دوستی و صمیمیت در روابط بین دانش‌آموزان نشان از شناخت و آگاهی از یکدیگر و برخورد متناسب با آن در موقعیت‌های مختلف است. به عبارتی فعالیت‌های یادگیری در برنامه درسی نشانگر این است که انتظارات دانش‌آموزان از روابط دوستانه باهم، قرار گرفتن در یک وضعیت مناسب است، یعنی آن‌ها بتوانند نظرات و دیدگاه‌های خودشان را به راحتی بیان کنند و فرصت بازخورد دادن به هم را داشته باشند. در واقع، این مضمون فرایند اجتماعی شدن را در چارچوب نوع دوستی نشان می‌دهد که در آن با نزدیک شدن و یکی شدن دانش‌آموزان به یکدیگر نیازمند عوامل مختلفی است.

این مؤلفه بیانگر این است که تمایل به دوست‌یابی در درجه اول از طریق سوق پیدا کردن و نشان دادن احساس تعلق خاطر با دیگران است و در درجه دوم نیازمند آمادگی ذهنی دانش‌آموزان است که این امر از طریق آموزش تحقق می‌یابد. باید گفت که شاید بتوان تمایل به دوست‌یابی را در رفتار دانش‌آموزان مشاهده کرد، ولی آنچه نقش خطیر محتوا را مورد تأکید قرار داده، فراهم کردن شرایط ذهنی دانش‌آموزان برای برقراری روابط دوستانه است. به عبارتی دوست‌یابی، مستلزم انتخاب دوستان مناسب است، یعنی دانش‌آموزان با این تفکر که فرایند دوست پیدا کردن و دوست شدن، فقط خواستن و ابراز تمایل کردن نیست، بلکه باید نسبت به انتخاب دوست تصمیم بگیرند. از طرفی این انتخاب باید مبتنی بر رعایت مقررات و قوانینی باشد که انتخاب دوست را توجیه‌پذیر کند و دانش‌آموز در مقام دفاع از تصمیم خود برآید. همچنین محتوای برنامه درسی فرصت پیش‌بینی

پیامدها و اثرات دوست‌یابی را برای دانش‌آموزان مشخص می‌کند و این انتظارات را در دانش‌آموزان به وجود می‌آورد که آن‌ها بتوانند تأثیر انواع انتخاب‌های خود را در مقوله دوست‌یابی برآورده کرده و مناسب‌ترین تصمیمات را اتخاذ نمایند. به‌طور کلی این مؤلفه نشان می‌دهد که دستیابی به گروه دوستان و برقراری روابط صمیمانه زمانی امکان‌پذیر است که قبل از ایجاد چنین تعاملاتی، افراد ویژگی‌ها و خصوصیات فردی و نیز رفتارهایی که می‌تواند حضور آن‌ها را در این جمع تحقق بخشد، بشناسند و نسبت به مدیریت مطلوب آن اقدام کنند، مهارتی که در راستای مدیریت احساسات و هیجانات سازمان بهداشت جهانی مورد تأکید قرار گرفته است.

۴) نگرش آفرینی

این مؤلفه اشاره به مجموعه وسیعی از عادات رفتاری دارد که باید در دانش‌آموزان نهادینه شود. به عبارتی نوع نگاه به زندگی روزمره و برخورد یا رفتار کردن مستلزم ایجاد ذهنیت یا تفکر انسان‌گرایانه است، چراکه نگرش و خلق رفتار نگرش‌مندانه است که به رفتار انسان ماهیت و هویت می‌بخشد و او را در جایگاه واقعی خود قرار می‌دهد. محتوای برنامه درسی درصد آموزش آن نوع نگرش در دانش‌آموزان است که بتوانند در برخورد با مسائل وظیفه انسانی خود را نشان دهند. دانش‌آموز به‌عنوان یک فرد مؤثر از لحاظ رفتار اجتماعی نگریسته می‌شود و به دنبال نشان دادن حالات روحی خود در شرایط مختلف است.

محتوا علاوه بر این که انتظار دارد دانش‌آموزان از ابعاد عاطفی از قابلیت‌های مختلفی برخوردار باشد، بتواند مهارت‌های روبرو شدن با ناملازمات و سختی‌ها را در خود بیرواند، به عبارتی باید در برخورد با مسائل، به ارزیابی خود از نتیجه رفتارش بپردازد. هم‌چنین نگرش آفرینی به تجسم‌سازی یا تقویت قدرت تجسم دانش‌آموزان برای قرار گرفتن در یک فضای روانی که تبیین‌کننده فضای واقعی است که دانش‌آموز در آن قرار گرفته است، به صورتی که بتواند در یک موقعیت چالش‌انگیز حضور یابد و تصمیم‌گیری مناسبی داشته باشد. این مؤلفه نشان می‌دهد که فعالیت‌های یادگیری و محتوای آموزشی وضعیت برانگیزاننده روانی دارد تا باعث عکس‌العمل دانش‌آموزان شده و حالات روحی او را موردسنجش قرار دهد. دانش‌آموز علاوه بر شناخت کافی از موضوع بحث یا موضوع پژوهشی که آن را از ابعاد مختلف موردبررسی قرار می‌دهد، راهکارهای مقابله با سوژه روانی را نیز می‌آموزد. به‌طور کلی باید گفت که نگرش آفرینی به خلق ذهنیت جدید و توسعه خودآگاهی بیش‌تر برای پاسخ مناسب به محیط روانی افراد و پیش‌بینی و برنامه‌ریزی برای برخورد مناسب با آن منجر می‌شود تا بتواند مهارت‌های به‌دست‌آمده از آن را در زندگی اجتماعی خود که پر از مسائل و چالش‌های مختلف است، مورد استفاده قرار دهد. برخوردی که می‌تواند به درک بهتر پدیده‌های اجتماعی و هماهنگی بیش‌تر با آن‌ها بینجامد، پیامدی که نتیجه آگاه‌سازی دانش‌آموزان و نهادینه‌سازی آن در عملکرد رفتاری است.

۵) تصمیم‌گرایی

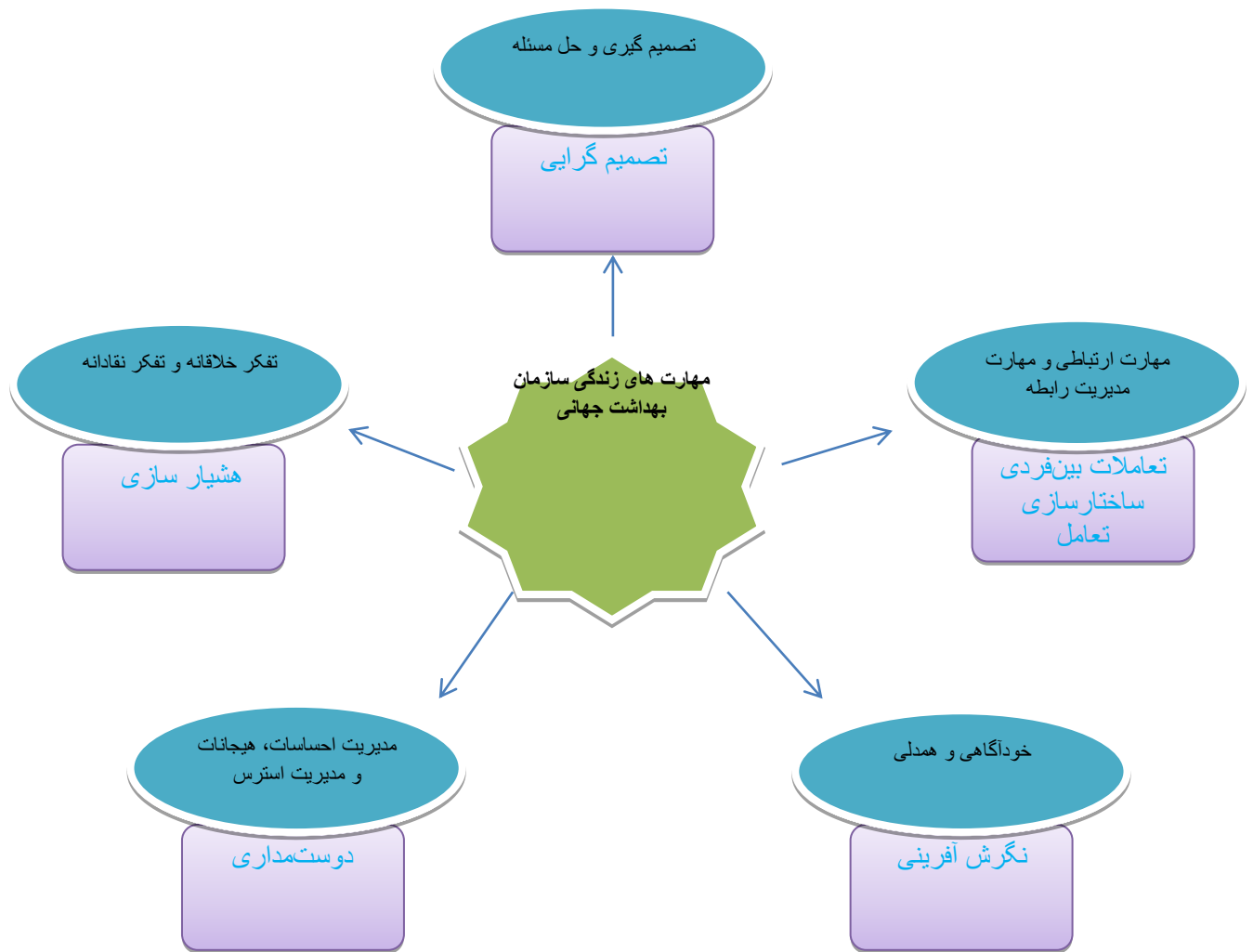
بررسی این مؤلفه نشان می‌دهد که محتوا و فعالیت‌های برنامه درسی درصدد القای این ذهنیت به دانش‌آموزان است که آن‌ها در اجرا یا هنگام تصمیم‌گیری برای مسائل شخصی یا گروهی خود انتخاب درستی داشته باشند. به عبارتی مفاهیم و موقعیت‌هایی که دانش‌آموزان در آن قرار می‌گیرند، متشکل از تکالیفی است که در جهت مطلوب‌تر نشان دادن قدرت انتخاب و اختیار برای افراد است، یعنی بحث‌گزینش و انتخاب کردن باید در سطح مطلوب‌تری صورت گیرد. فرایند تصمیم‌گیری از آن جهت موردبررسی قرار گرفته است که می‌تواند دانش‌آموزان را در هنگام رویارویی با مسائل توانا‌تر سازد و خود تصمیم‌گیری با این‌که یکی از مؤلفه‌های مهارت‌های زندگی مطابق تعریف سازمان بهداشت جهانی است، علاوه بر پرورش قابلیت دانش‌آموزان در برخورد با موقعیت‌های چالش‌زا و نیز حل بهتر مسائل، آن‌ها را به سمت کنترل بر احساسات خود و تسلط بر رفتار خود سوق می‌دهد.

باید گفت که آنچه می‌تواند فرایند تصمیم‌گیری دانش‌آموزان را بهبود ببخشد، تأکید بر مشارکتی ساختن انتخاب‌های مهم است که در فعالیت‌های یادگیری خود را در قالب گروه نشان می‌دهد. نکته اصلی در این تصمیم‌گیری‌ها توجه به عقل و منطقی است که در چارچوب اجتماعات یادگیری دانش‌آموزی اتفاق بیفتد. از طرفی تکیه بر عقل و منطق است که مشخص می‌کند تصمیم‌گیری‌ها باید ماهیت زمینه‌ای و موقعیتی داشته باشد تا بتوان نتیجه مناسبی از آن برداشت کرد. به‌طور کلی محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی نشان می‌دهد که در راستای ارتقا بخشیدن به فرایند انتخاب افراد، باید عقلانیت را محور کار دانش‌آموزان قرار داد تا بتوانند در یک محیط اجتماعی یا مشارکتی از خود عکس‌العمل مناسبی نشان دهند و مسائل را با توجه به زمینه و بافت مربوط به خود بسنجند و متناسب با آن رفتار کنند تا این الگو یا ساختار رفتاری بتواند به تصمیم‌گیری‌های مناسب و درستی منتهی شود. رویکردی که می‌تواند به اجرای حل مسئله متناسب با تصمیمات درست و به‌جا بینجامد. فرایندی که سازمان بهداشت جهانی هم به‌عنوان یکی از مهارت‌های زندگی بر آن صحنه می‌گذارد.

۶) هشیارسازی

بررسی این مؤلفه نیز نشان می‌دهد که محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی درصدد فراهم کردن شرایطی است که رفتارها واکنش‌های دانش‌آموزان را نسبت به محیط حساس سازد. درواقع محتوا می‌خواهد دانش‌آموز نسبت به هر پدیده‌ای، ایده‌ی مطلوبی را دنبال کند و هر چیزی برای او با مقوله مطلوبیت تعریف شود. هشیارسازی آگاهی و شناخت دانش‌آموز از اقدامات و فعالیت‌های خود در برخورد با پدیده‌های محیطی است. رسیدن به این سطح از مهارت‌های زندگی مستلزم این است که در وهله اول دانش‌آموزان وضعیت را برای خود تعریف کنند که استفاده مناسب و درست از امکانات زندگی اولویت آن‌ها باشد و دانش‌آموزان با توجه به کاربرد بدون اتلاف منابع و هدر رفت آن‌ها، به فعالیت پردازند. در این صورت، این موقعیت نشان می‌دهد که آن‌ها راحت‌تر می‌توانند خود را در وضعیت واقعی زندگی قرار دهند و به‌نوعی شبیه‌سازی محیطی بیش‌تر اتفاق می‌افتد. دانش‌آموزان برای نشان دادن واکنش مناسب نسبت به اتفاقات محیطی باید چارچوبی را برای رفتارهای خود تعیین کنند. آن‌ها با ساختن و تشریح الگوی رفتاری برای حرکت در آن محدوده، به مشخص کردن ارزش‌ها و هنجارها و مقایسه و تطبیق دادن رفتارهای خود اقدام می‌کنند.

مشخص کردن چارچوب برای درست تلقی کردن رفتارها، نشان می‌دهد که محتوا در پی این است که دانش‌آموزان را متقاعد کند تا هنگام بهره‌مندی از امکانات، معیارها و ملاک‌هایی برای ارزیابی رفتارشان داشته باشند. در حقیقت، این مؤلفه دانش‌آموزان را به خودارزیابی و خودسنجی برای تعیین کردن پیامدها و نتایج رفتار خود سوق می‌دهد. باید گفت که این وضعیت دانش‌آموزان را به این نتیجه می‌رساند که انجام فعالیت‌های مختلف آموزشی، می‌تواند برآورد کردن پیامدهای آن‌ها و تصمیم‌گیری برای پرداختن به آن‌ها و هم‌چنین توسعه آن‌ها به‌تمامی فعالیت‌های زندگی اجتماعی و نگاه کردن به آن‌ها از زاویه به کار آمدن و اثربخش بودن که منجر به به صرفه بودن آن‌ها می‌شود. بنابراین، قرار دادن دانش‌آموزان در این وضعیت، هدفی است که محتوای برنامه درسی دنبال می‌کند، بدین‌صورت که محتوا به توانمندسازی دانش‌آموزان در بعد انتقادی پرداخته و این موقعیت را فراهم می‌کند تا دانش‌آموزان با ارزیابی و شناخت واقعیت‌های موجود، نسبت به ارائه راهکارهای جدید پردازند. هدفی که می‌توان آن را هم‌راستا با مؤلفه تفکر خلاقانه و نقادانه سازمان بهداشت جهانی تلقی کرد.

نمودار ۲: رابطه بین مهارت‌های سازمان بهداشت جهانی با مهارت‌های زندگی برنامه درسی مطالعات اجتماعی

۳. بحث و نتیجه‌گیری

آنچه در دوره ابتدایی به‌عنوان یک اصل مهم تلقی می‌شود، آشنایی دانش‌آموزان با مفاهیم و موضوعات اجتماعی است که می‌تواند زمینه‌ای برای کسب قابلیت‌ها در زندگی و کاربرد در مواجهه با پدیده‌های اجتماعی باشد. از آنجایی که انسان موجودی اجتماعی است کسب مهارت‌های زندگی مورد توجه برنامه ریزان قرار می‌گیرد. این مهارت‌ها دامنه وسیعی دارد و حوزه‌های عملکردی متفاوتی را در برمی‌گیرد. در برنامه‌های درسی دوره ابتدایی رشد و توسعه این مهارت‌ها در محتوای کتاب‌های مختلف نشان داده می‌شوند. در برنامه درسی مطالعات اجتماعی نیز در دوره‌های زمانی مختلف تدوین کتب درسی، مهارت‌های متنوعی مورد توجه بوده است. یعنی با توجه به موقعیت زمانی و دغدغه‌هایی که در زندگی اجتماعی دانش‌آموزان مشاهده می‌شود، برنامه ریزان درسی به نیازسنجی و اولویت‌دهی به آن‌ها پرداخته‌اند. در مطالعه حاضر نیز در برنامه درسی مطالعات اجتماعی در دوره ابتدایی به این امر پرداخته شده است. آنچه از پژوهش حاضر به‌دست آمده است عبارت‌اند از:

۱) تعاملات بین فردی: رسیدگی به روابط بین افراد یکی از مهم‌ترین مهارت‌هایی است که دانش‌آموزان باید به آن دست یابند. بر اثر تعاملات اجتماعی است که می‌توان به تربیت شهروندانی با قدرت رابطه سازی مناسب دست یافت. تربیت شهروندی و رعایت حقوق شهروندی مقوله‌ای است که در اثر کنش بین افراد و توجیه و استدلال

رفتارهای آن‌ها در محیط اجتماعی اتفاق می‌افتد. داشتن روابط مناسب و پایدار با افراد، دیگران را هم متوجه رفتارهای خودشان می‌کند و هم این‌که انتظاراتی که از فرد دارند، مشخص و صریح است. محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی نیز نشان می‌دهد که ایجاد و پایداری روابط توسط دانش‌آموزان، هم‌کلاسی‌ها و مسئولان مدارس را به این نتیجه می‌رساند که محدوده‌ی برخورد خود با دانش‌آموز و نیز سازگارشیدن با خواسته‌های او را مورد توجه قرار دهند. نتایج مطالعات آلاباش^۱ (۲۰۱۸) نشان می‌دهد که برنامه مطالعات اجتماعی با ماهیت میان‌رشته‌ای بر نیازها و درگیری افراد با محیط، با تمرکز بر موضوع شهروندی تأکید دارد. نکته قابل توجه این است که کلاس مطالعات اجتماعی اهداف تبدیل شدن به افراد میهن‌پرست و هماهنگ اجتماعی را دارد. یافته‌های مطالعات نیکی، جمالیان زاده و عزیزی محمودآباد (۱۳۹۸) نشان می‌دهد که همه مقوله‌های مهارت‌های اجتماعی مانند مهارت‌های ارتباطی، مهارت گروهی و مهارت جرت ورزی در برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه پنجم ابتدایی مورد توجه قرار گرفته است. همچنین توزیع و حضور مؤلفه‌های مهارت‌های اجتماعی به ترتیب به مهارت دلیل آوردن، مهارت کار گروهی، مهارت بازخورد، مهارت شنود مؤثر، مهارت سازشی، مهارت بیان احساسات و درنهایت به مهارت کلامی پرداخته است. بنابراین شرایط و نحوه تعاملات و کیفیت اجرای آن در نهاد اجتماع وابسته به تفکر و اندیشه خاصی است که در آن کنش و واکنش‌های فردی نسبت به یکدیگر و نیز تداوم و استمرار آن را مشخص کرده است و فواید و مزیت‌هایی که در قبل آن نصیب افراد می‌شود، پیش‌بینی و برای دانش‌آموزان توجیه‌پذیر شده است.

۲) ساختار سازی تعامل: انتظار یادگیری مهارت‌های زندگی در هر حوزه‌ای مستلزم طراحی الگوهای رفتاری و مشخص کردن خصوصیات آن الگوست. در اجرای محتوای درسی به دانش‌آموزان، آن‌ها باید توجیه شوند که منطبق روابط بین عناصر این ساختار، استدلال آن‌ها را برای نوع و ماهیت واکنش و این‌که رفتار آن‌ها تا چه حد می‌تواند تأثیرگذار باشد و این‌که طرف مقابل تعامل چه واکنشی را در قبال رفتار آن‌ها از خود نشان خواهد داد. یافته‌های پژوهشی میرزایی و خزایی (۱۳۹۹) نشان می‌دهد که در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی و متوسطه اول بر فعالیت‌های داوطلبانه دانش‌آموزان در سازمان‌های مردم‌نهاد تأکید می‌کنند. به عبارتی محتوای برنامه درسی، درصدد القای نوع تعاملاتی که افراد می‌توانند برای مشارکت در این نهادها داشته باشند، طراحی شده‌اند. یافته‌های پژوهشی صادقی، آزاد منجیر و فهیمی فر (۲۰۲۰) نشان می‌دهد که نوع تعامل و رابطه در کلاس درس، بر خودپنداره عمومی دانش‌آموزان تأثیر می‌گذارد. به عبارتی در یک فضای آموزشی، درک دانش‌آموز از ماهیت و چگونگی برقراری تعامل، بر نحوه رفتار آن‌ها با دیگر افراد تأثیر می‌گذارد. به‌طور خلاصه، نظم دادن به تعامل مطلوب بین دانش‌آموزان بر اثر وجود عکس‌العمل افراد با ماهیت فرایندی است به صورتی که نتایج حاصل از این روابط به دانش‌آموزان بازخورد می‌دهد و این نگرش را در ذهن دانش‌آموزان ایجاد می‌کند که همزیستی انسانی می‌تواند در درون یک رابطه تعریف شده اتفاق بیفتد و به دنبال آن به اثربخشی این فعالیت بینجامد. بنابراین، از طریق آموزش محتوای مطالعات اجتماعی، دانش‌آموزان تجربه آشنایی با حقوق فردی و اجتماعی را در قالب روابط چندگانه به دست می‌آورند.

۳) دوست مداری: دوستی به‌عنوان یک مفهوم تربیت اخلاقی مطرح می‌شود (کریست جانسون^۲، ۲۰۲۰: ۱۲۹). به عبارتی دوست مداری موضوعی است که موجب پیشرفت تحصیلی و همچنین توسعه هویت اخلاقی دانش‌آموزان از جنبه‌های مختلف می‌شود. ارتباط نزدیک با افراد مناسب، پویایی فعالیت‌های اجتماعی و تفکر جمعی را به

1 . Alabas

2 . Kristjansson

دنبال دارد. موقعیت‌سازی برای دوستی، منجر به ظهور پدیده‌ای به نام دوستی انتقادی^۱ می‌شود که می‌تواند انعطاف‌پذیری رفتاری و مسئولیت‌پذیری بیشتر دانش‌آموزان را در رابطه با رفتارشان به دنبال داشته باشد. هم‌چنین فعالیت‌های گروه دوستی به‌عنوان یکی از برنامه‌های یادگیری مشترک یادگیرنده محور، توانایی‌های کلی فراگیران را ارتقا می‌دهد. یافته‌های پژوهشی کراوفورد و کالابریا^۲ (۲۰۱۸) نشان می‌دهد که کتاب‌های درسی با ارائه اطلاعات درباره ماهیت دوستی به رشد روابط شخصی، ایجاد مهارت‌ها و عادات ذهنی برای شروع و حفظ مسائل چالش‌انگیز کمک می‌کنند. یافته‌های کارتر و نات براون^۳ (۲۰۱۶) بیانگر این است که در دوره ابتدایی با ایجاد چارچوب مفهومی تعلیم و تربیت دوستی^۴، معناسازی تجارب، فرصت فعالیت یادگیری و رشد همه‌جانبه دانش‌آموزان ارتقا می‌بخشیم.

۴) نگرش آفرینی: بحث امروز بسیاری از نظام‌های آموزشی در کنار آموزش مهارت‌های شناختی، دستیابی دانش‌آموزان به مهارت‌های نگرشی است. نکته‌ای که قابل تأمل است این است که بسیاری از برنامه‌های ارزشیابی در مدارس، با محوریت دستاوردهای شناختی است درحالی‌که آنچه می‌تواند هویت واقعی انسان را در جایگاه انسان بود تعریف کند، نوع نگاه و باور داشتن به رویدادهایی است که در محیط اطراف او رخ می‌دهد. داشتن یک ذهنیت سالم، نتیجه‌اش برخورد مناسب در رویدادهای اجتماعی و شخصی و قرار گرفتن در یک وضعیت بهنجار است. مهارت‌های زندگی بیش از آن‌که جنبه شناختی داشته باشد، جنبه عاطفی دارد، چراکه قابلیت‌های نگرشی دانش‌آموزان، پتانسیل آن‌ها برای نوع تحلیل از وقایع واکنش آن‌ها را به منصفه ظهور می‌رساند. یافته‌های پژوهشی جلیلی و جهان^{۱۳۹۶}) نشان می‌دهد که با توجه به مهارت‌های اجتماعی فلنر در برنامه درسی مطالعات اجتماعی، مهارت‌های شناختی و انگیزشی در پایه پنجم و مهارت‌های هیجانی و رفتاری در پایه سوم بیش‌تر مورد توجه قرار گرفته‌اند. نتایج یافته‌های عزیززی محمودآباد، نیکی، مرادی، زارعی و بسطام کیش^{۱۳۹۷}) در برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه پنجم و ششم نشان می‌دهد که مؤلفه‌های تقویت و ترویج عواطف انسانی و سجایایی اخلاقی و اخلاق نیکو پسندیده، مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها و اظهارنظر در مدرسه و کلاس، وجود حس هم‌نوع‌دوستی در رفتار با غیر ایرانی‌ها و نزاکت و تعامل سازنده بر جلوگیری از مجادلات به‌صورت مشترک در هر دو کتاب مورد تأکید قرار گرفته است. درواقع، نگرش آفرینی با مطرح کردن موضوعات مربوط به فعالیت‌هایی که ذهنیت مثبتی به دانش‌آموزان القا می‌کند، درصدد تعریف و مشخص کردن ماهیت موضوع روانی، عواملی که باعث این شرایط می‌شود و پدیده‌هایی که حاصل آن هستند، بر می‌آید و با ارائه راهکار به دانش‌آموزان یا محول کردن آن به دانش‌آموزان برای پیدا کردن راه حل می‌پردازد.

۵) تصمیم‌گرایی: داشتن قدرت تصمیم‌گیری قابلیت‌هایی است که امکان سازمان‌دهی شناخت‌ها و رفتارهای دانش‌آموزان را به روشی مؤثر برای دست‌یابی به اهداف فردی و اجتماعی در یک موقعیت فرهنگی مورد پذیرش فراهم می‌کند. تحقق این مهارت، دانش‌آموزان را در قبال فعالیت‌های خود مسئولیت‌پذیر می‌کند چراکه آن‌ها به حس اطمینان از انتخاب‌های خود می‌رسند. یافته‌های مطالعه قاسمی زاد و اسدالهی^{۱۳۹۵}) نشان می‌دهد که در برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم از میان مقوله‌های آداب و مهارت‌های زندگی، مؤلفه تصمیم‌گیری با چهل و نه درصد (بیش‌ترین)، و مؤلفه تفکر انتقادی و مقابله با استرس به ترتیب با شش و پنج درصد (کمترین) مورد تأکید قرار گرفته است. بنابراین، یک فرآیند تصمیم‌گیری همیشه یک تصمیم‌نهایی را ایجاد می‌کند که

1 . Critical Friendship

2 . Crawford & Calabria

3 . Carter & Nutbrown

4 . Pedagogy of Friendship

ممکن است به معنی اقدام سریع باشد یا نباشد و احتمال انتخاب بهترین گزینه ممکن را افزایش دهد (فلوت، هوسکووا-مایرووا، ایسپاس، ماتورو فلوت^۱: ۲۰۲۰).

۶) هشیارسازی: آگاهی و شناخت از پدیده‌های اجتماعی ظرفیتی است که دانش‌آموزان با مطالعه و بررسی جنبه‌های مختلف موضوع، اقدام به پذیرش آن می‌کنند. این مهارت در حقیقت، آن نوع توانمندی است که دانش‌آموزان را در قبال مسائل مختلف در موضع فعالی قرار می‌دهد و آن‌ها را مجهز به سنجش و ارزیابی ویژگی‌ها و خصوصیات پدیده‌ها می‌کند. هشیارسازی روحیه فرصت‌سنجی و سیالی ذهن دانش‌آموزان را برای توجیه اعمال خود تقویت می‌کند و موارد مستتر در موضوعات مختلف را عیان می‌سازد. یافته‌های مطالعه رحیمی، وحدت و کیهان (۱۳۹۸) نشان می‌دهد که تجارب زیسته دانش‌آموزان در برنامه درسی مطالعات اجتماعی شامل مضامین اصلی مانند ویژگی‌های فرهنگی-اسلامی، تفکر انتقادی، درک و فهم مسائل جامعه، مسئولیت‌پذیری در قبال خود، شناخت استعدادهای کشور و استفاده بهینه از منابع می‌شود. یافته‌های مطالعه دمویی و فراراس-استون^۲ (۲۰۱۸) نشان می‌دهد که استفاده از تصاویر ضد روایت در برنامه درسی مطالعات اجتماعی بر رویکردهای سواد انتقادی دانش‌آموزان تأثیر می‌گذارد. نتایج یافته‌های فارسی^۳ (۲۰۱۶) نشان می‌دهد که مطالعات اجتماعی نوآوری‌های مربوط به تغییر مهارت‌های قرن ۲۱ از جمله مهارت‌های یادگیری و نوآوری، اطلاعات، رسانه‌ها و مهارت‌های فنی، مهارت‌های زندگی و شغلی را فراهم می‌کند. در واقع، دانش‌آموزان باید این باور را در درون خود نهادینه کنند که تحقق اهداف آموزشی موردنیاز آن‌ها، فقط با درست انجام دادن فعالیت‌های آموزشی امکان‌پذیر نیست، بلکه علاوه بر آن به انجام دادن کار درست منتهی شود، بدین صورت که به شکل‌گیری مفید آن متناسب با روحیات انسانی بینجامد.

به‌طور کلی از پژوهش حاضر چنین استنباط می‌شود که تمامی ابعاد ۵ گانه مهارت‌های زندگی طبق تعریف سازمان جهانی بهداشت، در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی مورد تأکید قرار گرفته است. نکته‌ای که حائز اهمیت است این است که در پایه‌های مختلف این مؤلفه‌ها یا ابعاد به دانش‌آموزان آموزش داده می‌شود و آموزش هر کدام از این مؤلفه‌ها در پایه‌های مختلف نسبت به دیگری ممکن است برتری نسبی داشته باشد، ولی این تفوق، وضعیت پیش‌بینی نشده خاصی ندارد. وجود برخی از این مؤلفه‌ها به صورت مشهود و برخی به صورت مستتر در فعالیت‌های یادگیری تعریف شده است. هر مؤلفه‌ای از مهارت‌های زندگی بسته به موقعیت یادگیری، ممکن است در یک فعالیت یا فعالیت‌های مختلف برنامه‌ریزی شده باشد. در برخی از فعالیت‌های آموزشی، مؤلفه‌ها هم‌پوشانی دارند و به صورت مکمل به اجرا گذاشته می‌شوند. هم‌چنین برخی از مؤلفه‌ها مقدمه‌ای برای آموزش مؤلفه‌های دیگر هستند و می‌توان از آموزش یک مؤلفه خاص، به یادگیری مؤلفه دیگری نیز دست یافت.

پیشنهادها کاربردی

- پیشنهاد می‌شود الگوی مهارت‌های زندگی جهت تحقق اهداف فردی و اجتماعی، در برنامه درسی دوره ابتدایی مورد توجه قرار گیرد.
- نسبت به نیازسنجی و شناسایی مطلوب مهارت‌های زندگی در راستای توانمندسازی دانش‌آموزان در فعالیت‌های آموزشی اقدام شود.
- شاخصه‌های مهارت‌های زندگی دانش‌آموزان در اولویت طرح‌های پرورشی برنامه‌های درسی قرار گیرد.

1 . Flaut, Hoskova-Mayerova, Ispas, Maturo & Flaut
 2 . Demoigny & Ferraras-Stone
 3 . Farisi

- نسبت به فعال‌سازی بیش‌تر انجمن‌ها و طرح‌های مهارت محور دانش‌آموزی در حوزه فعالیت‌های آموزشی و پرورشی اقدام شود.

پیشنهادها پژوهشی

- پیشنهاد می‌شود پژوهشی در رابطه با نقش مهارت‌های زندگی در مدیریت مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان صورت گیرد.

- پیشنهاد می‌شود پژوهشی درباره شکل‌گیری ماهیت ویژگی مهارت‌های زندگی در دوره ابتدایی صورت گیرد.

- پیشنهاد می‌شود پژوهشی در حوزه توسعه ابعاد مهارت‌های زندگی از طریق خودآگاهی فردی/ اجتماعی دانش‌آموزان ابتدایی صورت گیرد.

- پیشنهاد می‌شود پژوهشی در حوزه زمینه‌های بهسازی مهارت‌های زندگی دانش‌آموزان دوره ابتدایی صورت گیرد.

- پیشنهاد می‌شود پژوهشی درباره تبیین مبانی علمی و فلسفی مهارت‌های زندگی در برنامه درسی دوره ابتدایی صورت گیرد.

منابع

- جلیلی، راضیه و جهان، جواد (۱۳۹۶). تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر میزان توجه به مهارت‌های اجتماعی فلنر. *پژوهشنامه تربیتی*، (۵۳)، ۱۳-۴۲، ۱۷-۴۲.
- رحیمی، ربابه، وحدت، رقیه و کیهان، جواد (۱۳۹۸). تجارب زیسته دانش‌آموزان پایه ششم ابتدایی از درس مطالعات اجتماعی. *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، (۶۲)، ۱۶-۱۸۹، ۱۷۳-۱۸۹.
- عزیزی محمودآباد، مهران، نیکی، پویا، مرادی، سبحان، زارعی، سیروس و بسطام کیش، مهدی (۱۳۹۷). تحلیل محتوای مطالعات اجتماعی پایه پنجم و ششم ابتدایی بر اساس مولفه‌های آموزش شهروندی. *آموزش پژوهی*، (۱۶)، ۴-۱۱۱، ۹۹-۱۱۱.
- قاسمی زاد، علیرضا و اسدالهی، فاطمه (۱۳۹۵). تحلیل محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی ششم بر اساس مؤلفه‌های سند تحول بنیادین (هویت ملی، اخلاق، آداب و مهارت‌های زندگی). *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، (۵۰)، ۱۳-۸۸، ۷۹-۸۸.
- میرزایی، جمشید و خزایی، فاطمه (۱۳۹۹). بررسی جایگاه جامعه مدنی در کتب درسی، با تأکید بر کتب مطالعات اجتماعی مقاطع ابتدایی و متوسطه اول. *پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی*، (۲)، ۲-۴۸، ۲۲-۴۸.
- نوریان، محمد (۱۳۹۹). *راهنمای عملی تحلیل محتوای کمی و کیفی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی*. تهران: نشر شورا. چاپ پنجم.
- نیکی، پویا، جمالیان زاده، سید برزو عزیزی محمودآباد، مهران (۱۳۹۸). ارزیابی محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پنجم ابتدایی از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های مهارت‌های اجتماعی بر اساس تکنیک آنتروپی شانون. *پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی*، (۱)، ۱-۱۳۸، ۱۲۷-۱۳۸.
- Alabas, A.(2018). Study on the First Appearance of Social Studies in the Elementary School Program in Turkey. *International Education Studies*, 11(11), 95-108.
- Avci, D. E. , & , Kamer, D.(2018). Views of Teachers Regarding the Life Skills Provided in Science Curriculum. *Eurasian Journal of Educational Research*, 77, 1-18.
- Brugar, K. A. , & Whitlock, A. M.(2020). Explicit and Implicit Social Studies: Exploring the Integration of Social Studies Experiences in Two Elementary Classrooms. *Canadian Social Studies*, 51(1), 2-21.
- Carter, C. , & Nutbrown, C.(2016). A Pedagogy of Friendship: Young Children's Friendships and How Schools Can Support Them. *International Journal of Early Years Education*, 24(4), 395-413.

- Crawford, P. A. , & Calabria, K.(2018). Exploring the Power and Processes of Friendship through Picture books. *International Journal of the Whole Child*, 3(2), 25-34.
- Demoiny, S. B. , & Ferraras-Stone, J.(2018). Critical Literacy in Elementary Social Studies: Juxtaposing Historical Master and Counter Narratives in Picture Books. *Social Studies*, 109(2), 64-73.
- Farisi, M. I.(2016). Developing The 21st Century Social Studies Skills through Technology Integration. *16Turkish Online Journal of Distance Education*, 17(1), 16- 30.
- Flaut, D. , Hoskova-Mayerova, S. , Ispas, C. , Maturo, F. , & Flaut, C.(2020). Decision Making in Social Sciences: Between Traditions and Innovations. *Studies in Systems, Decision and Control(SSDC)*,247, Springer Nature Switzerland: Cham.
- Kristjansson, K.(2020). Learning from Friends and Terminating Friendships: Retrieving Friendship as a Moral Educational Concept. *Educational Theory*, 70(2), 129-149.
- Sadeghi, M. M. , Azad Manjir, F. , & Fahimifar, M. J.(2020). Effects of Friendship and Relationship Dimensions of Classroom Environment on General and Academic Self-Concept. *Learning Environments Research*, 23(1), 117-128.
- Nair, P. K., & Fahimirad, M.(2019). A Qualitative Research Study on the Importance of Life Skills on Undergraduate Students' Personal and Social Competencies. *International Journal of Higher Education*, 8(5), 71-83.
- Partnership for 21st Century Skills.(2015). P21 framework definitions. Retrieved April 01, 2018, from <http://www.p21.org/our-work/p21-framework>.
- Prajapati, R. , Sharma, B. , & Sharma, D.(2017). Significance Of Life Skills Education. *Contemporary Issues in Education Research*, 10(1), 1-6.
- Saglam, H. I.(2015). Toplum, birey ve dogaya butuncul bir bakıs: Hayat bilgisi. M. Gultekin (Ed.). *Hayat bilgisi ogretimi icinden*(1-14 s.). Ankara: Nobel.
- Sahin, G. E., & Ozturk Demirbas, C.(2021). How Social Studies Teachers Reflect Their Immediate Environment: Kırıkkale Case. *Participatory Educational Research*, 8(1), 292-308.
- Sahin, G. E., & Ozturk Demirbas, C.(2019). Local geographical knowledge levels of students in social studies course: kırıkale example.II. *International Congress of Geographical Education(ICGE)*. Eskisehir Osmangazi University, Eskisehir.
- Sekerci, H.(2021). Evaluating Student and Teacher Views on The Use of Authentic Learning in Primary School Social Studies Course: A Case Study. *Participatory Educational Research*, 8(1), 322-343.
- Simsek, S. , & Erdem, A. R.(2020). Evaluation of attainments in 2018 Life Sciences curriculum based on the views of primary school teachers. *Educational Research and Reviews*, 15(6), 305-311.
- Tay, B.(2017). *Hayat bilgisi: hayatın bilgisi*. B. Tay(ed.). *Etkinlik ornekleriyle hayat bilgisi ogretimi icinden* (s. 1-44). Ankara: Pegem Akademi.
- Yildirim, G. (2019). The views of pre-service primary school teachers regarding the concept of “ basic life skills ” of life science course. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*,14(3), 64-79.